

## **Φώτης Κόντογλου (Κώστας Δ. Παπαδημητρίου)**

**Categories :** [ΑΝΕΠΙΚΑΙΡΑ](#)

**Date :** 13 Ιουλίου, 2010

Η ησυχαστική-νηπτική παράδοση και τό Ευαγγέλιο είναι η πνευματική υποδομή τής Ορθοδοξίας. "Ο άνθρωπος πού εξετάζει τόν εαυτό του και ζή τήν νηπτική-ησυχαστική παράδοση τής Εκκλησίας, γνωρίζει καλά τίς ενέργειες τού νού του, τήν κατάσταση τής καρδιάς του, αλλά και τίς ενέργειες τών λογισμών στό λογιστικό τής ψυχής" (Μητροπολίτου Ιεροθέου: "Παλαιά και Νέα Ρώμη", σ. 52).

Κάθε αληθινή χριστιανική ψυχή είναι ψυχή ησυχαστική, ψυχή πού γυρεύει νά βυθιστή στά βάθη τού είναι της, γιά νά βρή εκεί μέσα τόν Θεό, γιατί κατά τόν λόγο τού Ιησού "η Βασιλεία τού Θεού εντός υμών εστίν". Και τόν βρίσκει τόν Θεό ο άνθρωπος μόνου, όταν περιμαζέψη τόν νού του από τίς ματαιότητες πού είναι γύρω του και συγκεντρωθή στόν "έσω" άνθρωπο, στήν καρδιά του. Βασική προϋπόθεση γι' αυτό είναι ο ησυχασμός, εκείνου πού έζησαν και ζούν οι ησυχαστές πατέρες στά μοναστήρια τού Αγίου Όρους και αλλού και κράτησαν όρθιο και ανόθευτο τόν κορμό τής Ορθοδοξίας. Εκεί στήν ηρεμία τής φύσης οι Αγιορείτες μοναχοί, μακριά από πειρασμούς, μελετώντας αυθεντικές ιστορικές πηγές σέ θεόπνευστα παλαιά βιβλία, έγραψαν δικά τους και έτσι κρατήθηκε η Ιερή μας Παράδοση.

Πολλοί Χριστιανοί βρήκαν στηρίγματα σ' εκείνα τά βιβλία τών εκκλησιαστικών πατέρων, έζησαν και αυτοί τό περιεχόμενό τους και έγραψαν και αυτοί σχετικά βιβλία. Έγιναν, δηλαδή, κρίκοι μιάς αλυσίδας από μιά γενιά στήν άλλη πού μετέφερε τήν Ιερά Παράδοση στίς νεώτερες γενεές. Αυτοί οι δεύτεροι δέν ήταν καλόγεροι. Έζησαν μέσα στόν κόσμο τυπικά, αλλά ο νούς τους συναντιόταν μέ τόν Θεό, φωτίζονταν και άνοιγαν τά μάτια τους και έβλεπαν τήν θεϊκή δημιουργία στό πραγματικό της βάθος.

Διαβάζοντας ο Χριστιανός σήμερα τόν Παπαδιαμάντη ή τόν Μωραϊτίδη ή τόν Κόντογλου γεύεται τό μυστήριο τής χαράς πού δίνει η παρουσία τού Θεού, τής γαλήνιας χαράς, πού φυτρώνει μέσα στόν πόνο τής αυτογνωσίας. Ζή μακριά από τήν μιζέρια και επικοινωνεί μέ τούς εκκλησιαστικούς πατέρες και μαθαίνει όσα εκείνοι έγραψαν. Έμειναν και οι τρεις λογοτέχνες και άλλοι σέ όλη τους τήν ζωή άλλοτε σάν στρουθία και άλλοτε σάν άγρια πουλιά κολλημένα στόν βράχο τής Ορθοδοξίας και τήν μετέδωσαν σέ μάς αψηφώντας τούς σφοδρούς ανέμους τής απιστίας, πού φυσούσαν γύρω τους και τούς πολυειδείς πειρασμούς πού τούς προκαλούσαν.

Ο Παπαδιαμάντης ασκητεύει μέσα στήν ζωή, ευφραίνεται μέ τίς εκκλησιαστικές

ακολουθίες, συναναστρέφεται μέ ευλαβείς ανθρώπους. Ο Μωραϊτίδης, αυστηρός ασκητής, περισσότερο από τόν Παπαδιαμάντη, μένει πάντα προσηλωμένος στό όραμά του νά πλησιάση όσο τό δυνατόν περισσότερο τόν ουρανό. Καί ο Κόντογλου κατέχεται από ανίατο θρησκευτικό φανατισμό. Μέσα του κατοικεί η φιλόθρησκη διάθεση, η κατάνυξη καί η προσήλωση στό πνεύμα καί στά θέσμια τής Ορθοδοξίας. Η Ορθοδοξία είναι γι' αυτόν τό Α καί τό Ω του.

Μέ τά θεόπνευστα έργα τους καί τήν υποδειγματική χριστιανική ζωή τους καί οι τρείς, παράλληλα μέ άλλους λογοτέχνες καί τούς εκκλησιαστικούς πατέρες, κράτησαν ανόθευτη τήν Ιερά Παράδοση τής Εκκλησίας μας.

Αναφερόμαστε στόν τρίτο, τόν Κόντογλου.

Ο ίδιος μάς πληροφορεί γιά τήν ζωή του:

"Γεννήθηκα στό Αϊβαλί τής Μικράς Ασίας (Κυδωνίας), κοντά στή Μυτιλήνη καί στήν Πέργαμο, σ' ένα ιδιότροπο μικρό νησί πού είτανε χτήμα τών προγόνων μου, σέ μιά φύση θαυμάσια. Ταξίδεψα σέ κάμποσα μέρη καί έζησα στή Γαλλία έξη χρόνια, καί λιγότερο σ' άλλα μέρη. Πρό δέκα χρόνια ταξίδεψα στή Συρία καί στήν Αίγυπτο, όπου μέ προσκάλεσε η Αιγυπτιακή Κυβέρνηση καί εργάστηκα στό Κοπτικό Μουσείο γιά τό Μάρκο πασά (διευθυντή του).

Ενώ τά πρώτα μου χρόνια δούλεψα ως ζωγράφος στήν ελεύθερη ζωγραφική, στήν οποία είχα μεγάλη επίδοση, από τό 1922 πού εγκαταστάθηκα στήν Ελλάδα, επιδόθηκα μέ πάθος στή βυζαντινή τέχνη καί μέ τή μελέτη της προσπάθησα νά δημιουργήσω ύφος ελληνικό στή ζωγραφική, εμπνευσμένος από τήν τέχνη τού μεσαιώνα, τής τουρκοκρατίας, καί από τό αθάνατο λαϊκό ελληνικό πνεύμα. Η προσήλωσή μου αυτή μέ κατέστησε ειδικόν στά ζητήματα τής βυζαντινής τέχνης, πρό πάντων στά σχετικά, ώστε νά θεωρούμαι ο ειδικότερος στή συντήρηση καί αποκατάσταση εικόνων, τοιχογραφιών καί μωσαϊκών όχι μονάχα στήν Ελλάδα, αλλά καί στήν Ευρώπη"

Ως συγγραφέας έγραψα σέ ηλικία 21 χρόνων τόν "Πέδρο Καζά", έπειτα τή "Βασάντα" καί άλλα. Παράλληλα μέ τή ζωγραφική μου επίδοση στά βυζαντινά, μέ τόν ερχομό μου στήν Ελλάδα έπαθα μεταστροφή καί στό λογοτεχνικό μου έργο, προσηλωμένος στήν παράδοση, στά δημοτικά τραγούδια καί τά λαϊκά γραψίματα καί τόνωσα τό προσωπικό ύφος πού μέ ξεχώριζε φυσικά, απλοποιώντας τή γλώσσα μου καί τά συναισθήματά μου. ("Φιλολογική Πρωτοχρονιά", τ. 29, έτος 1972, σελ. 314-315.

Νομίζω πώς τό ιδιαίτερο μυστικό τού Φώτη Κόντογλου, τό μυστικό τού πλούτου τής ζωής του είναι η ησυχία. Η ησυχία μέ τό νόημα πού έδωσαν στήν έννοια αυτή οι Πατέρες τής Εκκλησίας. "Όποιος δέ νιώθει τά μυστήρια πού τού ξεσκεπάζονται, έγραφε, σάν απομείνει μοναχός, δέ θά νιώσει τίποτε, όπου κι άν πάγη, άς είναι καί

στόν πίο εξωτικό και χιλιομακρυσμένον κόσμον". "Ευλογημένο καταφύγιο", Εφημ. "Ελευθερία", 26-6-1959.

Η ησυχία είναι ανάγκη τής ψυχής πού διψάει τόν Θεό. Μόνο μακριά απ' τούς θορύβους και τούς περισπασμούς μπορεί νά βρεθή ο άνθρωπος κοντά στόν Θεό. Η φυγή απ' τίς πόλεις και η καταφυγή στήν έρημη φύση "δροσίζει τήν ψυχή μου σά νά ναι γεμάτη από κρύα ποτάμια και από όμορφες βρύσες, γιατί εδώ βρίσκω τήν ειρήνη. Τήν πολυπόθητη ειρήνη!" (Εφημ. "Ελευθερία", 18-9-1961).

Και αλλού: "Αληθινά δέ ζεί κανείς, άν δέν έχη συντροφιά τόν εαυτό του, τίς σκέψεις του, τό λιγοστό χώμα πού ναι ανάμεσα στά βράχια. Πόσο θά τ' αγαπώ όλα αυτά τά φτωχά πράγματα τής ερημιάς, πίο πολύ και πίο αληθινά από όσο αγαπά ο κόσμος τά χρυσάφια και τά παλάτια του! Θά ζώ ξαλαφρωμένος απ' αυτά τά βαρειά χαρχάλια, θά νιώθω τόν εαυτό μου σάν ρημοδέντρι, πού κάθετα μέρα νύχτα στόν καθαρό αγέρα. Τί χαρά μεγάλη, νά μαι ένας ασκητής μαζί μέ κείνους τούς λίγους ασκητάδες, τούς φτωχούς! Νά μή μέ λογαριάζη κανείς για ζωντανόν, παρά νά μέ κοιτά μονάχα τό μάτι τού Θεού!" (Εφημ. "Ελευθερία", 28-6-1959).

"Μιά φορά είχα ένα μικρό σπιτάκι σέ μιά ερημική μεριά κοντά στή θάλασσα. Βουναλάκια μικρά τό τριγυρίζανε, βουναλάκια ήμερα και χαρούμενα, στολισμένα μέ λίγα δεντράκια, σκοίνους, θυμάρια, πρινάρια, ρήγανη, πού μοσχοβολούσανε. Κατά τόν βορρά ήτανε μιά ρεματιά μέ λίγα πλατάνια και μέ λυγαριές, και στό βάθος της καταστάλιζε τό καλοκαίρι λιγοστό καθαρό αεράκι. Τήν άνοιξη τό χώμα στολιζότανε μέ αγριολούλουδα χρωματιστά, πού μέ κάνανε νά χαίρουμε και νά δοξάζω τόν Θεό. Τί αγνότητα πού είχε η ψυχή μου!

Είχα διαλέξει αυτό τό μέρος νά μήν έχη κανέναν δρόμο, για νά μήν έρχεται άνθρωπος κατά κεί. Ήμωνα καταμόναχος, ήσυχος, ξεκουρασμένος. Αποτραβιόμουνε εκεί πέρα κ' έβγαζα από πάνω μου τίς έγνοιες και τίς σκοτούρες, σάν τό φίδι πού βγάζει τό πετσί του. Ξανάβρισκα τή λευτεριά μου.

Πολλές φορές έκανα μήνες νά κατεβώ στήν πολιτεία. Τόν μοναχό άνθρωπο πού έβλεπα, ήτανε ένας τσομπάνης, ένας μισοκαλόγερος, πού, όποτε πήγαινε στό χωριό, μούφερνε ό,τι είχα ανάγκη. Στήν όψη ήτανε ίδιος ο άγιος Γιάννης ο Πρόδρομος, πετσί και κόκκαλο, μέ άγρια μαλλιά και γένεια κατάμαυρα, θεοφοβούμενος. Τόν λέγανε Χρήστο, κ' ήτανε Σαρακατσαναίος.

Εκεί κοντά βρισκότανε ένα ρημοκλήσι πολύ μικρό, ολότελα ξεχασμένο, κι ο Χρήστος πήγαινε ταχτικά κι άναβε τά καντήλια....Τό μέρος ήτανε δασωμένο, τά δέντρα κατεβαίνανε λίγο παραμέσα από τή θάλασσα. Από τό παραθύρι μου άκουγα μέρα-νύχτα τό βουητό πού κάνανε τά κύματα, τήν ανάσα τής θάλασσας, πού τή συνήθισα σά νανούρισμα, από τά μικρά χρόνια μου. Μαζί μέ τό ρουχάλισμα τού πελάγου ανακατευότανε και τό βούϊσμα οπού κάνανε τά δέντρα γύρω στό σπιτάκι μου, πού φαινότανε μοναχά από τή θάλασσα.

...Γύριζα στό σπίτι μου συγκρυσταλλωμένος. Ο βόγγος τής θάλασσας ερχότανε στ' αυτιά μου από μακριά. Έβγαζα από τήν τσέπη μου ό,τι είχα μαζεμένα, χαλίκια, σανιδάκια, κοχύλια, καί τά αράδιαζα απάνω στό τραπέζι μου, κοντά στά λιγοστά βιβλία μου. Γύριζα κ' έβλεπα μιά εικόνα πού ζωγράφιζα, τόν άγιο Γιάννη τόν Πρόδρομο, πού τόν αγαπώ πολύ, κ' έκανα τόν σταυρό μου. Ηλιοψημένος, σκελετωμένος, φτερωτός σάν αγριοπούλι, αναμαλλιασμένος, κύτταζε τόν Χριστό πού έσκυβε από τόν ουρανό καί τού μιλούσε. Τό πνεύμα μου ήτανε ήσυχο. Η ειρήνη τού Θεού παρακαλούσα ν' αποσκεπάσει τόν κόσμο.

Σέ λίγο, άρχιζε νά κατεβαίνη σιγά-σιγά από τόν ουρανό τό σκοτάδι τής νύχτας. Ως νά κάνω τήν προσευχή μου, ο ουρανός γινότανε κατάμαυρος. Από τό παραθύρι μου έβλεπα τά άστρα νά κρέμουνται σάν καντήλια απάνω από τό πέλαγο πού βογγούσε μέσα στό σκοτάδι.

Ξαπλωνόμουνά στό στρωσίδι μου κι αφουγκραζόμουνά τό βόγγο τής θάλασσας καί τών δέντρων. Συμμαζεζόμουνά για νά ζεσταθώ από τήν ψύχρα τής νύχτας κ' έλεγα μέσα μου "Δόξα σοι ο Θεός, πού δέν μέ ξέρει κανένας!" ("Αγαπημένο καταφύγιο, Απλή κι' αληθινή ζωή" (Εφημερίς "Ελευθερία", Κυριακή 18 Ιουνίου 1961).

Μέσα στην φύση ο Κόντογλου έβλεπε τόν Θεό. Έβλεπε τόν Κτίστη από τό κτίσμα. Όπου κι άν στάθηκε, στό Αϊβαλί, τήν Αθήνα, τά πέλαγα, τά κάστρα, τά χωράφια, φούντωνε μπροστά του η ομορφιά τού Θεού. ".....οι εσωτερικές, οι αισθήσεις τής ψυχής του τόν οδηγούσαν ώστε νά μή χαθεί μέσα στόν κόσμο, νά μήν ξεπέσει στόν παγανισμό....." Μέ τόν ίδιο τρόπο ένιωθαν τή φύση ο Σολωμός κι ο Μακρυγιάννης, ο Θεόφιλος κι ο Σικελιανός, μέ τόν οποίο διατηρούσε ξεχωριστή φιλία, παρά τίς κάποιες διαφορές τους.

Τήν φύση ο Κόντογλου τήν ζούσε μέ πνευματικότητα φωτεινή καί τήν εξανθρωπίζε. Δέν τήν ζούσε μέσα στην αοριστία. Δέν χάρισε ποτέ τήν καρδιά του στην φύση. Αντίθετα τήν έπαιρνε καί τήν έφερνε μέσα του μέ τίς αισθήσεις. Τήν πνευματοποιούσε μέ τήν δύναμη τής ψυχής του κι έστηνε μέσα της τόν άνθρωπο για νά δώση νόημα στην πλάση. "Νόημα τού Θεού, τού Πλάστη..." (Κ. Τσιρόπουλου: "Τό πουλί τό θαλασσοδαρμένο")

Βιώματα χριστιανικά. Μέ αυτά ο Κόντογλου βρήκε τό μονοπάτι πού οδηγεί στόν Παράδεισο. Καί όχι μόνο τό βρήκε, μά καί τό περπάτησε.

Αλλά καί μέσα στην Αθήνα ο Κόντογλου παρέμεινε ο άνθρωπος τής ησυχίας, σέ απόσταση από τό κοσμικό καί τόν πολύν κόσμο.

"Όποτε μπορώ, έγγραφε, ξεμακρύνω από τήν ταραχή τής σημερινής ζωής. Κάθουμαι στό σπίτι μου, μακριά από τόν κόσμο. Ζωγραφίζω κανένα εικόνισμα, γράφω καμμιά ιστορία ή καμμιά σκέψη για τόν εαυτό μου, φιλοτεχνώ κανένα χειρόγραφο, ή

κουβεντιάζω μέ κανέναν απλόν άνθρωπο πού δέν τρέχει γιά ν' αρπάξη πολλά λεφτά, κ' είναι ήσυχος και βλογημένος....Κάθουμαι όσο μπορώ, μακριά από τόν φουρτουνιασμένο κόσμο κι' από τίς ψεύτικες απολαύσεις του, και ζώ μέ τούς απλούς και ήσυχους χριστιανούς, μέ "τά τέκνα τής ειρήνης". (Ταραχή και ειρήνη". Εφημερίς "Ελευθερία", 29 Μαΐου 1960).

Ο άνθρωπος είναι σέ όλα αχόρταγος. Θέλει νά απολάψη πολλά, χωρίς νά μπορή νά τά προφτάξη όλα. Και βασανίζεται. Όποιος όμως φτάξει σέ μιά κατάσταση πού νά ευχαριστείται μέ τά λίγα και νά μή θέλη πολλά, έστω και από οικονομία νά τ' αποχτήση, εκείνος λοιπόν είναι ο ευτυχισμένος. Δέν τό κάνει από οικονομία, ούτε γιατί έχει τήν ιδέα πώς τά πολλά τόν βλάπτουνε στήν ψυχή ή στό σώμα. Αλλά γιατί στά λίγα και στά απλά βρίσκει πύ αγνή ικανοποίηση. Και περισσότερο απ' όλα, επειδή μέ τά απλά και μέ τά λίγα δέν χάνει τόν εαυτό του. "Τίς εστί πλούσιος; Ο εν ολίγω αναπαύομενος".

"Κάθουμαι στό μικρό περιβολάκι μας μέ τά λίγα δενδράκια και μέ τά ταπεινά λουλούδια. Ξεκουράζουμαι κ' ειρηνεύει η ψυχή μου. Τούτο τό μικρό κηπάριο είναι γιά μένα ο Κήπος τής Εδέμ. Ο αγέρας μοσχοβολά, κι ο νούς μου ταξιδεύει. Ταξιδεύει εδώ κι εκεί, μά περισσότερο βυθίζεται μέσα μου, εκεί πού αναβρύζει τό μυστικό νερό, εκεί πού βρίσκονται "τά ριζώματα" τού κόσμου. Ευχαριστώ τόν Θεό πού βρέθηκε αυτό τό καταφύγιο. Νοιώθω μεγάλη ευτυχία πού είμαι μοναχισμένος, πού, εδώ πού κάθουμαι, δέν μέ ξέρει κανένας, δέν μέ θυμάται κανένας. Σάν νά είμαι παραβοτσακισμένος πού γλύτωσε από τή φουρτούνα, κι ακούγει τό μούγκρισμα τής θάλασσας από τό σίγουρο καταφύγιό του. Σάν νά γλύτωσα από ληστές. Ανατριχιάζω συλλογιζόμενος τήν ανεμοζάλη πού τή λένε ζωή οι όμοιοί μου, κοινωνική ζωή, ζούγκλα γεμάτη σκορπιούς, φίδια και λύκους. Αναπαύομαι μοναχά μέ δυό-τρεις ανθρώπους απλούς και καλοκάγαθους, πού έχουνε αγάπη μέσα τους και ειρήνη στήν καρδιά τους. Δέν θέλω μήτε θαυμασμούς, μήτε δόξες, μηδέ άλλες τέτοιες συμφορές. Θέλω νά είμαι ξεχασμένος και ασήμαντος. Ω λησμονιά, τί μπάλασμο χύνεις στήν ψυχή μου!"

### ΠΑΡΑΔΟΣΗ-ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Γράφει ο Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος θέλοντας νά τόν τοποθετήση πνευματικά: "Ο Κόντογλου ήταν άλλο ανθρώπινο τοπίο, ένα τοπίο απόμακρο, μοναχικό, άν όχι ασκητικό, γεμάτο παλιές μελαχρινές εικόνες, αναθυμιάσεις λιβανωτού, αυστηρές και καταλυτικές ψαλμωδίες, και συνάμα ένα τοπίο πού έδειχνε μονωμένο σέ τούτον τόν αλλόκοτο αιώνα" ("Η ζωντανή παράδοση", σελ. 25)

Και παρακάτω: "Ο Κόντογλου ανήκε σέ άλλον αιώνα, σέ πολλούς περασμένους αιώνες. Τόν έστειλε η Ορθοδοξία τής Ανατολής γιά νά σημάνη τήν παρουσία της και

τή δύναμή της, για να δείξει πώς μπορεί να υπάρχει ακόμα....Ομοιάζε με φαροφύλακα συλλογισμένο πάνω σε ξεμοναχιασμένο βράχο στην ερημιά του πελάγου, πού συναγροικιέται με τά πουλιά της φουρτούνας, τούς βρυχηθμούς των ανέμων και πού τον καταπλημμυρίζει η παράδοση της Ορθοδοξίας. Έσκυβε στά παλιά κιτάπια αναζητώντας τούς στοχασμούς και τούς αίνους των αφοσιωμένων. Οι νηπτικοί πατέρες τού ήταν οικειότατοι και μάλιστα ο Εφραίμ ο Σύρος πάντα στο προσκέφαλό του".

Μέσα του κατοικούσε η φιλόθρησκη διάθεση και η προσήλωση στο πνεύμα και στά θέσμια της Ορθοδοξίας. Έκαμε τήν παράδοση ψυχή του και πνεύμα του και ζωή του και μάς τήν ξανάδωσε ζωντανή πού να θέλγη και να συγκινή. Μέ τή φλόγα της ψυχής του σ' όλα τά γραπτά του διακήρυττε πώς τό μοναδικό χρέος των ανθρώπων είναι να κάνουν πράξη τήν διαφύλαξη της Ορθόδοξης Παράδοσης, ασάλευτη.

Γράφει: "Ένας λαός πού έχει χάσει τήν παράδοσή του είναι σαν τόν άνθρωπο πού έχει χαμένο τό μνημονικό του, πού έχει πάθει αμνησία. Τό σήμερα και τό αύριο είναι δεμένα με τά περασμένα. Τό σήμερα θρέφεται από τά περασμένα και τά μελλούμενα από τό σήμερα" ("Μυστικά άνθη", Αστήρ 1977, σελ. 148)

Και αλλού: "Η παράδοση λέγεται έτσι επειδή μ' αυτή παραδίνονται από γενεά σε γενεά όσα αγάπησε και τίμησε ο άνθρωπος και τά έκαμε ουσία της ζωής του" (Περιοδ. "Ζυγός", 51-52, Φλεβάρης-Μάρτης 1960, τ. 5)

Ως ομολογητής της Ορθοδοξίας ο Κόντογλου, γνήσιος εκφραστής τού αγιοπατερικού πνεύματος και ήθους και μυσταγωγός στην νηπτική παράδοση, στέκεται με δέος μπροστά στο κάλλος της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης και γίνεται συνεχιστής της. Ζούσε τήν Ορθόδοξη Παράδοση μέσα στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας και όχι σαν αυτοτελή παράδοση. Τό θρησκευτικό του ήθος, η πίστη του, ήταν λειτουργικά. Ζούσε τήν χριστιανοσύνη ως αμετάπειστος ανατολίτης. Καταφρονούσε βαθιά τήν Δύση και τήν χριστιανοσύνη της, πού τήν θεωρούσε κοσμική και εκλογικευμένη. Ήταν ένας άνθρωπος πάθους, μιά φουρτουνιασμένη ψυχή, όταν τόν άγγιζε στά εσώτατά του ο Καθολικισμός και Προτεσταντισμός. Τότε τά λόγια του στοιβάζονταν μέσα του και δέν έπαιρνε ανάσα. Έτυχε να τόν ακούσω στον "Παρνασσό", μιά βραδιά αφιερωμένη στο Παπαδιαμάντη. Μίλησε και ο Κόντογλου. Όταν σύγκρινε τήν Ορθοδοξία με τήν Δύση έγινε αγνώριστος. Αγρίεψε και με χειμαρρώδεις επιτιμήσεις εναντίον της Δύσης καθήλωσε τό ακροατήριο ώρες ολόκληρες.

Η πίστη του στην Ορθοδοξία ανάβλυζε από βαθύτερα εσωτερικά στρώματα. Ο Θεός του ήταν όχι μόνον ο Θεός της Γραφής και της Υμνολογίας, αλλά και ο μυστικός, ο απέραντος Θεός της Ανατολής, ο Παντοκράτορας των βυζαντινών θόλων.

"Η Ορθόδοξος Μικρά Ασία" θά γράψη ο φίλος τού Κόντογλου Θεόκλητος

Διονυσιάτης, "μέ τό έντονον παραδοσιακόν χρώμα καί τήν μοναστικήν πνευματικότητα, εδορυφόρησεν εις τόν Φώτιον μιάν εκλεπτυσμένην ορθόδοξον αίσθησιν, τήν οποίαν εκαλλιέργησεν μέ τάς νηστείας, τό κομβοσχοίνι καί τά ασκητικά βιβλία. Καί αυτό βεβαιούται από τό αγιογραφικόν καί συγγραφικόν του έργον. Καί δέν μετέφερε απ' τό Αϊβαλί, τήν πατρίδα του, μόνον μέ τίς αγνές λαϊκές αναμνήσεις τών θαλασσινών περιπετειών μέ τούς ψαράδες, τά τρεχαντήρια καί τούς κουρσάρους, αλλά καί όλη τή βιουμένη στήν καρδιά του ασκητική Ορθοδοξία, δηλαδή ολόκληρη τήν εν Χριστώ ζωή τής Εκκλησίας" ("Αθωνικά άνθη", Ο εν Χριστώ αδελφός μας".

### Ο ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Είχε τήν εύνοια τού Θεού ο Κόντογλου νά γεννηθή από ευσεβείς γονείς καί νά ζήση σέ ένα συγγενικό περιβάλλον ιερέων καί μοναχών. Αλλά καί η εποχή εκείνη κρατούσε άφθαρτα τά χριστιανικά ήθη καί τίς ελληνικές παραδόσεις. Η εύπλαστη παιδική του ψυχή δεχόταν ευεργετικές επιδράσεις μέ τίς εκκλησιαστικές καί χριστιανικές διδαχές. Έτσι οπλίστηκε μέ σπέρματα καί καταβολές αγαθές. "Υπό τίς προϋποθέσεις αυτές", γράφει ο φίλος τού Κόντογλου, μοναχός Θεόκλητος ο Διονυσιάτης, "δυναμωμένος καί στεριωμένος στήν πίστη στό Χριστό, μέ σεβασμό στόν άνθρωπο σάν πλάσμα τού Θεού αθάνατο, μέ οράματα καί φιλοδοξίες νά αποβή ωφέλιμος στήν πατρίδα του καί τήν Ορθοδοξία, μέ ισχυρό θυμοειδές καί πειθαρχημένο επιθυμητικόν, όλος όνειρα καί ελπίδες καί εμπιστοσύνη στό Θεό "πού λάτρευε εν τώ πνεύματί του" ξεκίνησε από τή γενέτειρά του για τήν μητέρα Ελλάδα". Μέ τέτοια ηθική υποδομή καί ένα γόνιμο καί δυνατό μυαλό δέν είναι νά απορή κανείς πώς προέκυψε μετέπειτα ένας χαρισματικός Ορθόδοξος Χριστιανός, άριστος αγιογράφος καί λογοτέχνης. Βέβαια σ' αυτό βοήθησε καί η διαρκής ενασχόλησή του μέ τό επάγγελμά του καί τά συναφή μέ αυτό. Βρισκόταν πάντα σέ επικοινωνία μέ τόν ουρανό. Ποτέ δέν έπαψε νά ψάλλη καί νά δοξολογή τόν Θεό. Πότε μέ τήν γραφή τών άρθρων, πότε μέ τίς μεταφράσεις πατερικών κειμένων, πότε μέ τήν αγιογραφία του καί πότε μέ τίς ψαλμωδίες του κυριαρχιόταν από τήν μνήμη τού Θεού.

"Μόνον έτσι, θά πή πάλι ο Θεόκλητος Διονυσιάτης, δύναται νά ερμηνευθή ο πνευματικός πόθος του καί ο ένθεος ζήλος του, πού δέν εγνώρισαν ύφεσιν. Διότι όχι μόνον εις τό εργαστήριόν του εθεολόγει εποπτικώς διά τών ιερών εικόνων, αλλ' όπου ευρίσκετο, ακόμα καί επάνω εις τά ικριώματα, απ' όπου επιλοτεχνούσε τάς βυζαντινάς νωπογραφίας του εις τούς τρούλλους καί τάς επιφανείας τών ιερών ναών, μέ εκείνο τό άγιον πάθος τού ιεουργού, πού έψαυε τά ίχνη τού Θεού καί μετουσίωνε τόν θείον έρωτά του εις κατανυκτικές μελωδίας καί εις δοξολογικούς αλαλαγμούς...."

Καί μόνον έτσι εξηγείται πώς μετέφερε στό χαρτί καί τούς τοίχους τών εκκλησιών όλη τήν βιωμένη στήν καρδιά του Ορθοδοξία, δηλαδή ολόκληρη τή ζωή τής

Εκκλησίας και ολόκληρο τόν λαϊκό πολιτισμό τής πατρίδας του. Οι ορθόδοξες εμπειρίες του τόν ωρίμασαν σάν τεχνίτη τής αγιογραφίας και λαογραφίας. Αυτές τīs εμπειρίες του εξωτερικεύει στά έργα του. Δέν υπάρχει σήμερα κανένας αγιορείτης αγιογράφος πού νά μήν ακολουθή τόν δρόμο πού χάραξε ο Κόντογλου. Έχουν γεμίσει οι εκκλησίες και τά μοναστήρια μέ εικόνες και τοιχογραφίες κοντόγλειας τεχνοτροπίας. Άφησε αληθινά ιστορικό έργο στήν βυζαντινή αγιογραφία, πού τό αναγνωρίζει Ανατολή και Δύση.

Δέν είναι όμως μικρότερης αξίας και τό λογοτεχνικό του έργο. Πηγάζει κι αυτό από τήν ίδια πηγή: τήν ευσέβειά του, τήν παραδοσιακή ζωή του, μέ τīs ατέλειωτες ψαλμωδίες του, μέ τά προσκυνήματά του στά παλιά μοναστήρια, τīs κρυφές ελεημοσύνες του, μέ θαύματα και μετανοούντες κουρσάρους, μέ ιστορίες για μάρτυρες και νεομάρτυρες και ασκητές, για θαυματουργά λείψανα αγίων και όνειρα απλοϊκών χριστιανών. Και πάντα η Ορθοδοξία τόν ενέπνεε, αυτήν διακονούσε και γι' αυτήν εμάχετο.

Χρησιμοποίησε τήν γλώσσα πού μιλούσε και καταλάβαινε ο λαός, απαλλαγμένη απο ρητορίες και φανφαρονίες.

"Ο ρήτορας, έλεγε, παίζει μέ τή γλώσσα σά νά' ναι ερωμένη του, ενώ ο καλός λογογράφος τή δέχεται γιατί είναι τιμή του. Η μαστοριά στή γλώσσα είναι τό σοφό αίστημα, όχι η σοφία. Οι λέξεις νά είναι συναρθρωμένες μέ τά πράγματα, τīs πράξεις, τά πρόσωπα και τīs καταστάσεις. Νά είναι μιá γλώσσα βιωμένη, βαφτισμένη στή φωτιά τής ζωής μέ τρόπο αυθόρμητο".

Στά ηθογραφικά του αφηγήματα δέν υπάρχει καμιά σύνθετη πλοκή. Νά ένα δείγμα: "Καθόντανε λοιπόν γύρω στόν σοφρά και τρώγανε. Απάνω στό τραπέζι ήτανε κρέατα, μυτζήθρες ανάλατες, μανούρια, αγίζια, ψάρια, μπεκάτσες ψητές, τσίχλες, κι άλλα πουλιά τού κυνηγιού. Ο ένας, ο καρβουνιάρης, ήτανε από τά μπουγάζια τής Πόλης, από τή Μάδυτο, κι ήξερε κι έψελνε καλά, είχε και φωνή γλυκειά και βαρειά, τζουράδικη. Έψαλε τό "Μεγάλυνον ψυχή μου" μέ τέτοιο μεράκι, πού κλάψανε οι άλλοι πού τόν ακούγανε..." (Παραμονή Χριστούγεννα).

Οι τσομπάνηδες είχανε μαζευτεί στή σπηλιά κι ανάψανε μιá μεγάλη φωτιά και κουβεντιάζανε...Τούς βάλανε νά καθήσουνε, τούς κάνανε καφέ. Οι κυνηγοί είχανε κονιάκι. Κουραστήκανε...Άμα ήπιανε δυό-τρία κονιάκια, ο μπαρμπα-Παναγής άρχισε νά μασά τά μουστάκια του, και στό τέλος έπιασε νά τραγουδά: Καλήν εσπέραν άρχοντες...Ύστερα ο Δυσσέας έψαλε τό "Χριστός γεννάται, δοξάσατε"...Ύστερα καθήσανε στό τραπέζι. Τέτοιο τραπέζι βλογημένο και χαρούμενο δέν έγινε σέ κανένα παλάτι. Τρώγανε και ψέλνανε...Κι ο κυρ-Παναγής έκλεβε κάπου-κάπου λίγον ύπνο, ρουχάλιζε λιγάκι κι ύστερα ξυπνούσε κι έψελνε μαζί μέ τή συνοδεία" (Χριστούγεννα στή σπηλιά)



Μιλώντας για την γλώσσα στά θρησκευτικά θέματα έλεγε:

"Ένα είναι τό γνώρισμα τής καλής γλώσσας, τούτο: τό νά συγκινεί τίς ευσεβείς ψυχές, τό νά γεννά κατάνυξη μέσα σ' αυτές, νά κάνει νά αναβρύζουν δάκρυα από τά μάτια τών πιστών καί νά τούς γεμίζει από πόθον σφοδρότατον νά τά καταφρονήσουν όλα, διά τήν αγάπην τού Χριστού. Αυτή τή φωτιά, αυτό τό "πύρ" πού είπε ο Χριστός, τό άναβε ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός μέσα εις τά ψυχάς τών Χριστιανών πού τίς "επλάκωνε η σκλαβιά" καί πού ήσαν πεινασμένες "από λιμόν τού ακούσαι τόν λόγον τού Κυρίου" καί αντί νά τουρκέψουν, επήγαιναν "αγαλλομένω ποδί" καί εμαρτυρούσαν διά τήν πίστιν τού Χριστού. Καί αυτά τά λόγια δέν ήταν αττικά, ούτε τορνευμένα από αργόσχολους γραμματικούς, αλλά λόγια τού λαού τών βουνών, "τών μωρών τού κόσμου", πού ηγάπησεν ο Χριστός περισσότερο από τούς φιλοσόφους καί από τούς διαβασμένους..."

Ο απλός άνθρωπος είναι τό μεγάλο πάθος τού Κόντογλου. Καί όπου τόν βρίσκει τόν περιγράφει μέ δύναμη καί συμπόνια. Δέν τόν ενδιαφέρουν οι παραλήδες, οι μεγαλοστάνοι, οι δυνάστες, οι μεθυσμένοι από πλούτο καί εξουσία. Καί αυτούς τούς ήρώες του δέν τούς βρίσκει στά ρόδινα ακρογιάλια, στά ειρηνευμένα χαμόσπιτα καί στίς ταπεινές εκκλησιές, όπως ο Παπαδιαμάντης. Τούς συναντά κουρασμένους θαλασσινούς, πού οργώνουν πέλαγα καί στεριές κι αφιλόξενα δάση πού ζούσαν αιμοβόρα θηρία καί άκαρδοι ανθρωποφάγοι. Δέν κινείται μέσα σέ περιορισμένα πλαίσια. Ξανοίγει τή ματιά του πλατύτερα καί παρακολουθεί τούς ανθρώπους μέσα στην αγωνία τής βιοπάλης καί στόν ασταμάτητο πόλεμό τους μέ τά φυσικά στοιχεία. Καί σ' όλους βλέπει μέσα τους τόν άνθρωπο, τήν εικόνα τού Θεού.

Ο Κόντογλου πάντα ήταν ένας θρησκευόμενος άνθρωπος. Αφ' ότου όμως έγγραψε τόν "Μυστικό Κήπο" γίνεται πνευματικότερος καί η τέχνη του εσωτερικότερη καί καταλυτικότερη. Ζή πίο έντονα τό στασίδι τού ιεροψάλτη. "Οι εικόνες τού Παντοκράτορα πού ζωγραφίζει σταλάζουν, όπως γράφει ο Π. Πάσχος, ( "Σχέδιο μέ μολύβι") οίνον κατανύξεως". Καί ο ίδιος ο Κόντογλου εξομολογείται:

"Αφού έγγραψα πολλά, κι απόχτησα φήμη στό γράψιμο, είδα στό τέλος πώς μάταια τέχνη κατέχω. Παρομοιάζω τόν εαυτό μου σάν τόν μετανιωμένο τόν ληστή, ή σάν τήν πόρνη πάλλαξε δρόμο, ή σάν τόν όσιο Μωϋσή τόν Αιθίοπα, πού επί χρόνια πολλά λήστεψε κ' έσφαξε, καί στά τελευταία βρήκε έλεος. Γιατί κι εγώ έγγραψα ιστορίες για ληστές καί για κουρσάρους καί για φονιάδες κάθε λογής, καί τώρα καταλαβαίνω, πώς πρέπει νά βάλω στή λίγη τέχνη μου κάποιον σκοπό καλό καί βλογημένο, νά πλέξω μελωδικό εγκώμιο για τούς άσαρκους ασκητάδες, πού ευώδιαζε τό κορμί τους σάν κυπαρισσόξυλο καί σάν τά ξερά χορτάρια τών γκρεμνών.

Οι ποιητές συνηθίζουνε νά καλούνε τίς μούσες νά τούς φτερώσουνε. Εγώ όμως κράζω τό Θεό νά μέ φωτίσει, γιατί τρέμοντας πάνω στό στόμα μου τόνομά του τ'

αγιασμένο, επειδή είναι πιο καθαρό από τό χιόνι, και φοβάμαι μήν γίνω αίτιος και τό λερώσει η δόξα τού κόσμου, από τόν οποίο ξεμακρύνανε και βυθιστήκανε στό βυθό τής λησμονιάς....Γιατί όσα καταπιάστηκα ίσαμε τώρα μέ τήν τέχνη μου, βρισκότανε μέσα στό δικαίωμα τής δύναμής μου, ενώ τούτο πού επιχειρίζουμε είναι, κατά τή γνώμη μου, πέρα από δαύτη" ("Μυστικός Κήπος", Αθήνα 1944, σελ. 21-22)

Αναζητούσε τόν άνθρωπο ήρωά του έξω από τήν σύγχρονη κοινωνία, στό στοχαστή, τόν ασκητή, τόν αδιάφορο γιά τά φθαρτά υλικά τού κόσμου τούτου, ένα αγριοπούλι τής μοναξιάς. Στούς "Ευτυχισμένους ανθρώπους" ο ήρώας του Γιαβάς ή Γιαβάσογλου ο θαλασσινός εκφράζει τίς σκέψεις τού Κόντογλου.

Γράφει: "Δοξάζω τό μεγαλοδύναμο, Φωτάκη μου, πού άραξα σέ τούτο τό πόρτο κι έχω τήν ησυχία μου, ύστερ' από τόσες μπόρες πού πέρασα. Ακούγω τί γίνεται στόν κόσμο, και λέγω μέ τό νού μου πώς είναι τά συντέλεια. Τέτοιος κόσμος καλύτερα νά λείψει. Οι ασθένειες θά τόν ξεκληρίσουν. Η κακία πλήθυνε. Η καλωσύνη λιγότεψε, σχεδόν χάθηκε. Κείνον τόν καιρό πού γύριζα στίς θάλασσες, οι άνθρωποι ήταν άγιοι σαν ξομολόγοι μπροστά στούς σημερινούς. Και, μ' όλον τούτο, τί φαρμάκια ήπια στή ζωή μου! Εσύ γράφεις ολοένα περί Χριστού και καλά κάνεις. Μά, άράγε, βρίσκειται κανένας απλός άνθρωπος νά σέ πιστέψει τήν σήμερον ημέραν, κανένα προβατάκι τού Θεού; Πολύ τό αμφιβάλλω. Η απλότη έλειψε. Βασίλεψε ο διάβολος κι η επιστήμη τού Σιμπάν, πού άκουσα νά λένε οι Κινέζοι, δηλαδή τού Οξαποδώ! Από όσο ξέρω, ο αχάριστος άνθρωπος είναι απ' όλους τούς κακούς χειρότερος, βάλε και από τό φονιά ο χειρότερος. Ο σκύλος είναι καλύτερός του. Υπάρχει σκύλος πού νά' ναι αχάριστος; Εσύ τά γνωρίζεις καλύτερα, μά κ' εγώ ο αγράμματος, απ' όσα ξέρω, λέγω πώς κάθε άνθρωπος είναι συχωρεμένος, εξόν από τόν αχάριστο. Τό Βαγγέλιο γράφει πώς ο Χριστός συχώρεσε όλα τά κρίματα, όλους τούς αμαρτωλούς, εξόν από τόν αχάριστο τόν Ιούδα, κι από τούς υποκριτές. Μά υπάρχει άράγε αχάριστος πού νά μήν είναι υποκριτής;".

## Η ΕΛΛΗΝΟΣΥΝΗ ΤΟΥ

Ο Κόντογλου ζούσε τήν Ορθοδοξία ελληνικά, όχι οικουμενικά. Ήταν ένας γνήσιος Έλληνας. Η ελληνικότητά του ήταν συνείδηση. Δέν ζή στήν Ελλάδα και τήν ελληνική φύση μέ αοριστίες, αλλά μέ τήν διαίσθηση τού Έλληνα σφραγισμένη μέ τήν χριστιανική της οδύνη. Στο "Θρηνητικό συναξάρι τού Κωνσταντίνου Παλαιολόγου", "Η πονεμένη Ρωμιοσύνη" (σελ. 59) είναι εύγλωττη η απόλυτη σύμπτωση Ελληνισμού και Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο εχθρός πού γκρέμισε τό Βυζάντιο ήταν εχθρός τού Έθνους και τής Εκκλησίας. Και κλαίει εκεί σπαρακτικά γιά τήν χαμένη πατρίδα του τήν Ιωνία και ό,τι καλό είχε ο ελληνικός πολιτισμός, πού τό αφάνισε η λαίλαπα των Αγαρηνών μετά τό ξερρίζωμα τής Μικρασίας. Υπόσχεται πώς δέ θά ξεχάση ποτέ τήν

Ιερουσαλήμ, όπως ονομάζει την πατρίδα του και ξεσπάει σ' ένα βουβό παράπονο. Μεταφέρω εδώ ένα μέρος από τον θρηνητικό πρόλογο στο έργο του "Αρχαίοι άνθρωποι της Ανατολής"

"Μυστήριο μεγάλο είναι τό πώς έρχεται στόν κόσμο ο άνθρωπος. Εμένα τό γραφτό μου είτανε νά γεννηθώ στην Ανατολή, αλλά η ρόδα της τύχης, πού γυρίζει ολοένα, ξεριζώσε από τά θεμέλιά του τον τόπο μου και μ' έρριξε στην ξενητεία, σ' ανθρώπους πού μιλούσανε την ίδια γλώσσα μέ μένα, πλην όμως πού είχανε άλλα συνήθεια. Τό πουλί τό θαλασσοδαρμένο, πώς βρίσκει έναν βράχο μέσα στό πέλαγο, και κάθετα και στεγνώνει τά φτερά του, έτσι βρίσκουμε κ' εγώ σέ τούτα τά χώματα. Τό πώς γεννήθηκα στά μέρη της Ασίας, τό' χω για πράμα βλογημένο και δοξάζω τό Θεό για δαυτό. Μολαταύτα, βρεθήκανε άνθρωποι κακοί και κακογεννημένοι, ψυχές φτωχές, νά γυρίσουνε τό καύχημά μου σέ κατηγορία. Θέλανε νά αρνηστώ τή μάνα μου την Ασία, σέ καιρό πού αυτοί θρεφόντανε από τό πλούτος της καρδιάς μου και παίρνανε χαρά κ' ελπίδα από τή φλέβα πού ανάβλυζε από τή βαθιά ρίζα μου. "Αμαρτίαν ήμαρτεν Ιερουσαλήμ, διά τούτο εις σάλον εγένετο, πάντες οι δοξάζοντες αυτήν, εταπείνωσαν αυτήν". "Κληρονομία ημών μετεστράφη αλλοτρίοις, οι οίκοι ημών ξένοις. Ορφανοί εγενήθημεν, ουχ υπάρχει πατήρ, μητέρες ημών ως αι χήραι". "Κατέλυσε χαρά καρδιάς ημών, εστράφη εις πένθος ο χορός ημών". Μά εγώ δέ θά σ' αρνηστώ ποτές, Ιερουσαλήμ! Νά χάσω τό φώς μου άν σέ ξεχάσω, νά ψάχνω μέ τό ραβδί και νά μή βρεθεί τοίχος νά μου δείξει τό δρόμο, κι ούτε πονετικός διαβάτης νά μέ χειροκρατήσει. Γιατί θάν έχω αρνηστεί τό Θεό τον αληθινόν, και θέ νάμαι παραδομένος στα είδωλα της ψευτιάς, κι αντίς την απλή καρδιά πού ρίζωσε στό κορμί μου, θέ νάχω βάλει μέσα μου φίδια φαρμακερά, νά δαγκάνουνε τ' αδέρφια μου τούς ανθρώπους. Μαζί μέ σένα ζεί η ψυχή μου, κ' είμαι πλούσιος όποτε είμαι μακριά από τούς στενόψυχους ανθρώπους, και γίνουμαι φτωχός όποτε σμίγω μαζί τους. Σέ μέρος, πούχει τόσο μονάχα φώς, όσο χρειάζεται στον ξενιτεμένον, εκεί σέ συλλογιέμαι τή νύχτα..."

Όλες τίς περιόδους της ελληνικής ιστορίας τίς ζή ο Κόντογλου. Σ' όλο τό πεζογραφικό αλλά και καλλιτεχνικό του έργο ψηλαφεί μέ ζέση τον σφυγμό των ελληνικών πραγμάτων στη διαχρονικότητά τους. Συναιρεί και βιώνει στη μήτρα της ολόκληρη την ελληνική ιστορία και ζωή. Μέ πάθος αφουγκράζεται ό,τι θεωρεί ζωντανό. Ζωντανεύει σέ σύμβολο τον καημό της Ρωμηοσύνης. Ολόκληρη η πορεία του είναι ένας πικραμένος αγώνας κι ένα βουβό κλάμα για τά ιερά και όσια πού χάθηκαν.

Τήν αρχαία ιστορία την ζή αποκαθαρμένη από τά ειδωλολατρικά στοιχεία. Τιμά και θαυμάζει και αυτής της περιόδου τούς ήρωες. Διδάσκεται από την ζωή τους και στό έργο του διασώζει ό,τι καλό και λαμπερό σώζεται από τον αρχαίο κόσμο, πού όμως τον φιλτράρει στό φίλτρο της Ορθοδοξίας. Η καρδιά του όμως μέ όλη τή δύναμή της είναι τοποθετημένη στό Βυζάντιο, την Τουρκοκρατία και τό ' 21.

Στό αφήγημά του "Η ακατάλυτη ελληνική φύτρα" ("Η πονεμένη Ρωμοσύνη", σελ. 269) γράφει:

"Η Ρωμοσύνη βγήκε από τό Βυζάντιο ή, για νά πούμε καλύτερα, τό Βυζάντιο στά τελευταία χρόνια του στάθηκε η ίδια η Ρωμοσύνη.

Ακόμα από τόν καιρό τού Φωκά φανερώνονται καθαρά τά χαρακτηριστικά της, και στά χρόνια τών Παλαιολόγων, πού ψυχομαχά τό βασίλειο, αντρείώνεται η βασανισμένη Ρωμοσύνη, η καινούργια Ελλάδα. Μεγάλωσε μέσα στήν αγωνία η χριστιανική Ελλάδα, γιατί ο πόνος είναι η καινούργια σφραγίδα τού Χριστού. Η Ρωμοσύνη είναι η πονεμένη Ελλάδα. Η αρχαία Ελλάδα μπορεί νά' τανε δοξασμένη κι αντρειωμένη, αλλά η καινούργια, η χριστιανική, είναι πίο βαθιά, επειδής ο πόνος είναι ένα πράγμα πίο βαθύ κι από τή δόξα κι από τή χαρά κι από κάθε τί. Οι λαοί πού ζούνε μέ πόνο και μέ πίστη τυπώνουνε πίο βαθιά τόν χαρακτήρα τους στόν σκληρό βράχο τής ζωής, και σφραγίζονται μέ μιά σφραγίδα πού δέν σβήνει από τίς συμφορές κι από τίς αβάσταχτες καταδρομές, αλλά γίνεται πίο άσβηστη. Μέ μιά τέτοια σφραγίδα είναι σφραγισμένη η Ρωμοσύνη.

Τά έθνη πού εξαγοράζουνε κάθε ώρα τής ζωής τους μέ αίμα και μ' αγωνία, πλουτίζονται μέ πνευματικές χαρές πού δέν τίς γνωρίζουνε οι καλοπερασμένοι λαοί. Αυτοί απομένουνε φτωχοί από πνευματικούς θησαυρούς κι από ανθρωπιά, γιατί η καλοπέραση κάνει χονδροειδή τόν μέσα άνθρωπο. Ενώ ο πόνος κατεργάζεται τούς λαούς και τούς καθαρίζει, όπως καθαρίζεται τό χρυσάφι μέ φωτιά μέσα στό χωνευτήρι. Για τούτο η δυστυχισμένη Ρωμοσύνη στολίστηκε μέ κάποια αμάραντα άνθη, πού δέν τ' αξιωθήκανε οι μεγάλοι κ' οι τρανοί λαοί τής γής" (Φ. Κόντογλου, Έργα Γ`. Η πονεμένη Ρωμοσύνη, έκδ. "Αστήρ", Αθ. 1963, σ. 269)

Πίστευε ο Κόντογλου και ζούσε τήν ελληνική ιστορία οδυνηρά, ορθόδοξα. Ο Χριστιανισμός στήν ορθόδοξη μορφή του συνδέει τό μεγαλείο τής οδύνης τού ανθρώπου μέ τήν χαρά τού ουρανού (χαρμολύπη). Ο πόνος είναι πίο βαθύ πράγμα από τήν χαρά και τήν δόξα.

Στήν Τουρκοκρατία και τό '21, όπως γράφει ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, περιφερόταν ο Κόντογλου, όπως ο κηπουρός στόν κήπο του. Εκεί η ψυχή του βγάζει φωνή μεγάλη. "Βλέπει τήν Ελλάδα, τόν βασανισμένο λαό της ντυμένο στολή αφθαρσίας, νά τού φέγγει και νά τόν ψυχώνει η ελπίδα τής αθανασίας. Νιώθει τήν ψυχή τών Ελλήνων γεμάτη κρυφά πλούτη". (Η πονεμένη Ρωμοσύνη, σελ. 228). "Σκέπτεται τό χτυποκάρδι πού περάσανε χιλιάδες μέρες και χιλιάδες νύχτες και βγάζει ξανά η γής ετούτη νιούς και κοπέλλες! Πώς δέν ξεράθηκε για ούλους τούς αιώνες τό δέντρο πού μαράθηκε απ' τό φαρμακερό χνώτο αυτουνού τού φιδιού" ("Τό Αϊβαλί η πατρίδα μου", σελ. 14)

Εκεί στήν Τουρκοκρατία μέ τό πεζογραφικό του έργο και περισσότερο μέ τήν βυζαντινή αγιογραφία καθρεφτίζεται η ψυχή τής Ρωμοσύνης μέ λάμπεις οδύνης,

αλλά και πνευματική σεμνότητα. Πίστευε ο Κόντογλου στην ελληνική αθανασία. Ήταν περήφανος για την φυλή μας. "Η φυλή μας, γράφει, η μακροζωϊσμένη, πέρασε πολλές δόξες και πολλά βάσανα. Τά μάτια των Ελλήνων πρωτοείδανε πολλά πράγματα που δέν ήξερε πρωτύτερα ο κόσμος" ("Πέδρο Καζάς" σελ. 279).

Ζούσε ο Κόντογλου την Ορθοδοξία σαν μία φυσιολογική ανάπτυξη του Ελληνισμού, ως μία κιβωτό και μία πηγή του. Γι' αυτό τό πρότυπό του ήταν οι άγιοι, οι μάρτυρες, οι ασκητές. Σέ ένα από τά καλύτερα κείμενά του, στον "Άγιο Γιώργη τόν Χιοπολίτη" πιστοποιείται αυτή η ενότητα του Ελληνισμού μέσα στην Εκκλησία, μέσα στό πάθος της και στό αίμα των Νεομαρτύρων. Η κοινωνία ολάκερη που πενθεί, γιορτάζει και λατρεύει τόν νεομάρτυρα είναι η νεοελληνική κοινωνία που ζή μέ βαθύτατη οδύνη τόν Ελληνισμό και την Ορθοδοξία.

Και ύστερα μέσα στό '21 ο Κόντογλου ζή την ταύτιση του ήρωα του Έθνους μέ τόν μάρτυρα της πίστης. Οι άγιοι είναι και ήρωες του Έθνους. Η λεβεντιά του ήρωα δέν είναι αποκοτιά. Στο βάθος της έχει τό νόημα μιάς πίστης που ο άνθρωπος πιστεύει στην αθανασία και αναμετριέται μέ τό θάνατο περιφρονώντας τις χαρές ετούτης της ζωής.

Τόν ίδιο αέρα της λεβεντιάς αναπνέουμε και όταν διαβάζουμε τόν "Πέδρο Καζά" μέ άνδρες φημισμένους, που έζησαν άγρια ζωή μέ τό κεφάλι χωμένο στις φουρτούνες και στις καταιγίδες και στις σελίδες που έγγραψε για τούς Έλληνες ήρωες. Φρόνημα υψηλό και στις δυό περιπτώσεις, η πατρίδα σέ ιερή έξαρση. Σέ όλα τά έργα του μπροστά η ψυχή των Ελλήνων. Και αυτό του αυγαταίνει τόν πόνο του τόν εσωτερικό για την Ελλάδα, την Πόλη, τις αλησμόνητες πατρίδες και συμπάσχει μαζί τους. "Περπατώ, θά πή ο ίδιος, την ελληνική ιστορία μέ μεγάλα βήματα, είμαι στό κέφι, και καταλαβαίνω τό Θεό και τούς προγόνους μου νά μού κρατάνε σιωπηλή συντροφιά..." ("Πέδρο Καζάς", σελ. 10).

Μεταξύ 1936 και 1938 εργάζεται κατά διαστήματα στον Μυστρά, όπου καθαρίζει τις περίφημες τοιχογραφίες των βυζαντινών ναών του. Εκεί τόν συνάντησε ο Νίκος Καζαντζάκης και δημοσίευσε τις εντυπώσεις του στην «Καθημερινή» (10-12-1937) μέ τόν τίτλο «Θνητοί και Αθάνατοι»:

«Ψηλά στον τρισχαριτωμένο ναό της Περίβλεπτος του Μυστρά, ανάμεσα από περίπλοκες σκαλωσιές, ανάερα κρεμασμένος σαν πολυέλαιος της εκκλησιάς, μέ την άσπρη εργατικιά μπλούζα του, μέ την παλέτα και τό πινέλο στά χέρια, στρογγυλοπρόσωπος κι εκστατικός, όμοιος μέ τά λιοντάρια που σέ κοιτάζουν σαν άνθρωποι μέσα από τά παλιά περσιάνικα χαλιά, πρόβαλε καλωσορίζοντάς με ο Κόντογλου.

Τά μάτια του λάμπουν ευχαριστημένα, γιατί ξέρει πώς εχτελεί τό χρέος του και τά χέρια του είναι γεμάτα ανυπομονησία και δύναμη. Πάλεψε πολύ στη ζωή του,

πόνεσε, μά τὰ εφήμερα δέν μπόρεσαν νά τόν λυγίσουν πώς νά λυγίσουν έναν άνθρωπο πού πιστεύει στό Θεό; Κι όταν τόν παρασφίξει η πίκρα, αρχινάει καί ψέλνει θριαμβευτικά ένα τροπάρι: "Τή υπερμάχω στρατηγώ τὰ νικητήρια...". Ή: "Σιγησάτω πάσα σάρξ βροτεία...". Κι η πίκρα ξορκίζεται, κι η γής μετατοπίζεται κι ο Κόντογλου μέ τὰ δαχτυλίδια του, μέ τό καρέ παλτό του, μέ τὰ σγουρά μαλλιά του, μέ τὰ μεγάλα του μάτια, μπαίνει ολάκερος στήν Παράδεισο...

Ο Κόντογλου έτρεχε απάνω-κάτω στήν Παράδεισο, πού αυτός μέ τίς ανασκαφές του ξανάφερε πάλι στό φώς θείες μορφές πλαντούσαν κάτω από στρώματα ασβέστη, καί λές πλαντούσε μαζί τους κι ο Κόντογλου καί δέν έβρισκε ησυχία, άν δέν τίς γλύτλωνε. Σωστά έχει ειπωθεί πώς κάθε άνθρωπος έχει κάτω από τήν ευθύνη του μιάν ορισμένη περιοχή από πράματα, ανθρώπους κι ιδέες, κι άν δέ σώσει τήν περιοχή αυτή ούτε κι αυτός σώζεται.

Η περιοχή τού Κόντογλου είναι γεμάτη από χαλασμένες τοιχογραφίες».

Θυμίαμα πνευματικής ευωδίας αναδίνουν τὰ έργα τού Φώτη Κόντογλου. Ένας τρανός θεόπνευστος καλλιτέχνης αναδεικνύεται μέσα από τήν σύνθετη δημιουργία τού χρωστήρα του καί τού λόγου του, βυθίζοντας τίς ρίζες τους στά ακατάλυτανάματα τής Ρωμιοσύνης καί τής Ορθοδοξίας.

Αυτός ήταν ο Φώτης Κόντογλου. Μέ πάθος αφουγκραζόταν ό,τι θεωρούσε ζωντανό. Αγωνιζόταν νά ζωντανέψη σέ σύμβολα καί δρώμενα ολάκερο τόν καημό τής Ρωμιοσύνης. Είχε μιá συνολική σύλληψη για τό Γένος μας.

Ο συντοπίτης του Ηλίας Βενέζης ως εξής τόν χαρακτηρίζει: Τόν αποκαλεί "Σάκλετον τού Αϊβαλιού πού χειρονομούσε ακατάπαυστα, μιλούσε ακατάπαυστα, έδειχνε, σχεδίαζε τό λόγο στόν αγέρα, ήταν φανατικός, πολεμούσε νά φανατίσει, ήταν ένα τεντωμένο νεύρο, έμοιαζε θεριό ανήμερο, φυλακισμένο στή στεριά από τὰ κύματα. Διηγόταν μέ τρόπο μοναδικό, πού δέν τόν έχω ξανασυναντήσει σέ άνθρωπο, ιστορίες απίθανες για τὰ ταξίδια του, για τήν τέχνη πού είδε, για τὰ πράγματα πού σπούδαζε. Τό κάθε τί πού διηγόταν έπεφτε πάνω μας σά δροσιά βροχής σέ διψασμένη γή. Άλλαζε έκφραση κάθε τόσο, κι όταν μιλούσε, τὰ μάτια του σπίθιζαν καί μιá μικρή φλόγα καρφωνόταν ολόϊσια στήν ψυχή μας σά μιá μικρή, μυτερή φλόγα..."

Είχε μιá θρησκευτικότητα λειτουργική καί φανατικά ορθόδοξη, πού μόνον όσοι τήν ζούν σάν εκείνον μπορούν νά τήν καταλάβουν. Είχε μιá γλώσσα, πού μόνο ένας Παπαδιαμάντης, στή δημοτική φορμαρισμένη, θά μπορούσε νά τήν γράψη. "...γιατί η γλώσσα του είναι συναξάρι ή τροπάρι ή δημοτικό τραγούδι. Ίσως δέν είναι χωρίς σημασία τό γεγονός ότi ο Κόντογλου, μόλις ήρθε στήν Αθήνα από τό Αϊβαλί, έμεινε για αρκετό διάστημα στό ίδιο δωμάτιο πού έμεινε καί ο Παπαδιαμάντης" (Τό είπε ο ίδιος ο Κόντογλου στόν Π.Β. Πάσχο) "Γιά μένα, θά προσθέσει ο Πάσχος, ο Κόντογλου, ήταν ο μικρότερος αδελφός τού Παπαδιαμάντη" ("Σχέδιο μέ μολύβι" σελ. 67)

"Ήταν ένας άνθρωπος, θά γράψη ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, πού είχε στραμμένα τά μάτια τής ψυχής του πρός τό "άκτιστον" φώς καί τά μάτια τού κορμιού του μετέωρα απάνω από τίς γήϊνες παρουσίες. Ήταν συνομιλητής τών αγίων καί τών αγγέλων. Όταν τόν αποσπούσες από τά μόνιμα οράματά του, ένιωθες πώς τόν κατέβαζες σ' έναν κόσμο πού σπέρνει τύψεις καί θερίζει θλίψεις" ("Η Ζωντανή παράδοση", σελ. 26)

Τήν συχνή επαφή του μέ τόν ουρανό πετύχαινε μέ τήν θερμή προσευχή του, όπως αυτή πού δημοσιεύει στή "Βασάντα" μέ τίτλο "ΨΑΛΜΟΣ ΡΒ 102".

Δόξασε ψυχή μου τόν Κύριο  
κι όλα τά σπλάγχνα μου τό όνομά του, τό άγιο  
δόξασε ψυχή μου τόν Κύριο.  
καί μήν ξεχνάς όλα τ' αγαθά πού σου' δωσε  
κείνον πού σχωρνά όλες τίς αμαρτίες σου,  
κείνον πού γιατρεύει όλες τίς αρρώστιες σου,  
κείνον πού σε σπλαχνίζεται καί σε πονά,  
κείνον πού γεμίζει μέ αγαθά τήν επιθυμία σου  
θέλει νά ξαναγεννηθεί η νιότη σου όπως τού αητού.  
Ο Κύριος ελεεί τούς δίκαιους καί προστατεύει  
τούς αδικημένους.

Μιά μέρα όμως, ζεστή καί ηλιόλουστη, 13 Σεπτεμβρίου 1963, αυτός ο σπουδαίος άνθρωπος μέ τά πολλά χαρίσματα, βρέθηκε μέ τή γυναίκα του Μαρία καί τήν κόρη του Δέσπω, τσακισμένος από διερχόμενο αυτοκίνητο, στό νοσοκομείο. Η γυναίκα του πέθανε σέ λίγες μέρες. Ο ίδιος άφησε τήν τελευταία του πνοή στόν "Ευαγγελισμό", ύστερα από δυό χρόνια μέσα σέ φοβερούς πόνους.

Νομίζω πώς τά τελευταία χρόνια μετά τό θάνατό του ο Κόντογλου πάει νά λησμονηθή. Σπάνια ακούγεται τόνομά του. Πού καί πού κανένας στοχαστικός τόν διαβάζει καί η νέα γενιά τόν αγνοεί. Είναι παράξενη η τύχη τών βιβλίων καί εκείνων πού τά έγραψαν. Πολλοί συγγραφείς καί ποιητές έμειναν θαμμένοι μέ τά βιβλία τους για πολλά χρόνια: ο Κάλβος, ο Καβάφης κ.ά. Κάποτε βρέθηκαν κάποιοι πού τούς ξέθαψαν καί μεσουράνησε η φήμη τους. Σίγουρα τό ίδιο θά συμβή καί μέ τόν Κόντογλου. Βραχυχρόνιος θά είναι ο παραμερισμός.

Όσοι δέν είχαν τήν τύχη νά γνωρίσουν τόν Φώτη Κόντογλου μπορούν νά τόν αναστήσουν καί νά τόν γνωρίσουν διαβάζοντας τά έργα του. Εκεί εμφανίζει τόν εαυτό του μέ εκείνη τήν ωραία καί φυσική γυμνοσύνη τών αρχαίων. Κι όσοι θέλουν νά μάθουν μέ ακρίβεια τί πράγμα είναι ένας Χριστιανός, άς γνωρίση τόν Κόντογλου. Νά τόν γνωρίση όμως βαθιά καί όχι επιδερμικά.

*(Πηγή: «Εκκλησιαστική Παρέμβαση», Φεβρ. - Απρ. - Μάιος 2010)*